

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ У КРИМСЬКОМУ РЕГІОНІ

У статті проаналізовано головні історичні тенденції становлення й розвитку професійної педагогічної освіти в поліетнічному середовищі Кримського регіону. Представлено систематизацію соціально-політичних, соціокультурних та організаційних чинників, що визначали специфіку професійної підготовки вчителя у Кримському регіоні.

Проблема історико-педагогічного аналізу полікультурної професійної підготовки вчителя у кримському регіоні віднедавна є предметом зацікавлення науковців. Соціокультурним фоном таких досліджень виступають специфічні регіональні характеристики Криму, де здавна склалися три домінуючі етнонаціональні спільноти: російська, українська, татарська. Співіснування цих спільнот в різні історичні періоди було складним і неоднозначним; з одного боку, простежувалося певне протистояння, а з іншого боку – взаємодія і взаємопроникнення. Історичні реалії, боротьба різних політичних і релігійних сил, інтереси конкретних людей, що відображалось, у кінцевому рахунку, на духовному взаємопов'язаному житті етносів, справили значний вплив на сучасний стан культурно-освітніх відносин, що складаються між представниками різних етнічних спільнот та їх інституціями.

Історико-педагогічний аналіз проблеми полікультурної професійно-педагогічної підготовки вчителя представлений в роботах І.П. Руденко, О.В. Латишева, Л.І. Полякова, К.С. Лях, І.А. Носкова, Т.І. Левченко та ін. [1-7]; полікультурного виховання – у дисертаційних дослідженнях Г.М. Розлуцької, Н.А. Сейко [8-9]. М.А. Хайруддінов, О.В. Латишева, Е.Р. Заредінова розглядають етнопедагогічні та історичні особливості процесу виховання та освіти етнонаціональних меншин, що населяють Крим. Розгорнута картина історичного розвитку Кримського регіону протягом усього ХХ століття в контексті становлення його полікультурності подана в роботах В.П. Дюлічева [10].

Метою даної статті є визначення головних тенденцій становлення та розвитку професійної педагогічної освіти у Кримському регіоні.

Аналіз специфіки Кримського регіону щодо проблеми полікультурності в освіті дає нам змогу виділити такі головні етапи становлення та розвитку професійної підготовки вчителя до взаємодії суб'єктів освітнього простору в Криму в контексті проблеми полікультурності.

І етап – становлення інституту професійно-педагогічної підготовки вчителя в межах Російської імперії (1803-1917 рр.). Цей етап характеризується створенням перших навчальних закладів для професійної підготовки вчителя, насамперед, учительських семінарій, які, однак, надавали переважно загальнопедагогічну підготовку і не передбачали професійної спеціалізації. Зміст професійно-педагогічної освіти не вмщував полікультурних елементів; нормативно-правова база системи професійної освіти не була орієнтована на підготовку вчителя для діяльності в полікультурному освітньому просторі, спонукаючи педагога до реалізації триєдиної мети народної освіти: навчання основ православної віри, виховання в душі відданості престолу, формування основ громадянськості як визнання єдиної Вітчизни – Російської імперії. Навчальні заклади для представників національних меншин виникали безсистемно, на засадах приватної ініціативи і фінансувалися, як правило, за рахунок місцевих національних громад. У другій половині ХІХ століття управління всіма навчальними закладами для національних меншин, в тому числі в Криму, здійснювалося державними (Міністерство освіти) чи конфесійними (Священний Синод) структурами.

Друга половина ХІХ століття стала знаковою для організації системи освіти в Криму. Після прийняття реформи 1863 року кількість навчальних закладів значно зросла, що потребувало підготовки нових педагогічних кадрів для гімназій та народних шкіл. Відкрилися нові чоловічі гімназії, класичні гімназії і прогімназії в Ялті, Сімферополі, Євпаторії, Керченська та Олександрівська класична гімназія, жіноча гімназія в Ялті (нині – Ялтинська гімназія ім. А.П. Чехова). Існували різні типи училищ, серед яких і для представників національних меншин (наприклад, Олександрівське караїмське духовне училище, засноване у 1894 році). У 1817 році було засновано татарську учительську школу, яка готувала вчительські кадри для російсько-татарських шкіл протягом усього ХІХ століття [10: 434-437]. Станом на 1865 рік у Криму діяли 262 навчальних заклади різного рівня, а в 1887 – вже 569 [10: 444-445].

Характерними протиріччями першого періоду в контексті досліджуваної нами проблеми можна вважати: відірваність мононаціонально організованої системи освіти від прогресивної педагогічної думки, що стала розвиватися в середині ХІХ – на початку ХХ століття; зведення статусу школи для українського (панівного за кількістю) населення до положення школи для представників національних меншин, тобто зросійщення всієї системи освіти, в тому числі й заснованої представниками національних громад. Водночас друга половина ХІХ століття позначилася створенням перших теоретичних розробок професійної підготовки вчителя, насамперед, завдяки науковій діяльності К.Д. Ушинського ("Проект учительської семінарії") [11]. Учений відстоював рідномовність системи освіти для кожного народу, вважаючи мову основою для збереження і передачі майбутнім поколінням народної культури [11]. М.П. Драгоманов пов'язував рівень професійної підготовки і професійної діяльності педагога з його соціальним статусом, наголошуючи на труднощах організації професійної педагогічної освіти на світській основі [12: 14-15]. Учений був переконаний, що утиски

національної мови й культури в Україні справляють зворотний вплив на український народ, бо спонукають його здійснювати переоцінку власної історії, культури, традицій [13: 30].

М.І. Костомаров пов'язував ефективність професійної підготовки вчителя для народної школи з її рідномовністю [12: 31]. Я.Ф. Чепіга ґрунтовно розглянув особливості побудови системи освіти з урахуванням етнонаціонального компонента на прикладі української школи, зазначаючи, що "народна правдива школа може бути створена тільки в душі нації, її мови, її історії, звичаїв, її переказів, її культури, її духовної творчості, і тільки така школа не відірве дитину від її дійсного ґрунту" [14: 25]. Не випадково О.В. Сухомлинська пов'язує другу половину XIX століття з виникненням педагогічної літератури, що мала виражений етнографічно-культурницький та народницький характер [12: 6].

Таким чином, характерними тенденціями розвитку професійно-педагогічної підготовки вчителя в контексті проблеми полікультурності вважаємо: виникнення перших професійних навчальних закладів для підготовки вчителів – учительських семінарій, педагогічних курсів, жіночих духовних училищ тощо; зросійщення системи професійної підготовки вчителя; відсутність полікультурного компонента у системі професійно-педагогічної підготовки вчителів; приватний характер етнокультурної складової у системі професійної підготовки вчителів (наприклад, єврейські учительські інститути, що готували рабинів і т.п.).

ІІ етап ми окреслили як **етап розвитку професійно-педагогічної підготовки вчителя в умовах глобальної інтернаціоналізації** (радянський період). Зауважимо одразу, що цей період не можна характеризувати як одноманітно інтернаціоналізований, хоча він названий нами саме так. Специфіка цього періоду якраз і полягає у відсутності однозначності у підходах до проблеми полікультурності.

Другий етап характеризується розгортанням системи професійної педагогічної освіти у радянській Україні на засадах спочатку процесу коренізації, згодом – ідеологізації професійної педагогічної освіти. Система спеціалізованої професійної підготовки вчителя була орієнтована на формування особистості педагога, наділеного знаннями, вміннями й навичками в галузі інтернаціонального виховання підростаючого покоління. Зміст професійної педагогічної освіти був підпорядкований головним догматам комуністичної ідеології; з усього окресленого другого періоду лише 20-30-ті рр. вирізняються намаганням уряду створити систему професійної підготовки вчителів для національних меншин. У 20-30-ті рр. XX ст. у Криму здійснювалася системна перепідготовка вчительських кадрів, створювалися нові навчальні програми, орієнтовані на коренізаційні процеси. Для працюючої молоді створювалися робітфаки для вступу до ВНЗ. Провідна роль у професійній підготовці педагогічних кадрів у Криму належала Таврійському університету, який у 1921-1925 рр. підготував 1098 учителів, які працювали у російських та українських (438 шкіл станом на 1930 р.), а також у татарських (387) школах [10: 144-145].

Специфіка створення (а згодом і скасування) системи етнонаціонального шкільництва була узгоджена з нормативно-правовими засадами середньої та вищої професійної освіти, що розвивалися протягом усього другого етапу. Одним з найголовніших правових документів, що регулювали професійну підготовку вчителя на цьому етапі, стала Постанова ЦК КПУ "Про підготовку і виховання учительських кадрів в Українській РСР" (17 липня 1968 р.). У цьому документі наголошувалося на недостатній кількості вчителів з вищою освітою, проблемі відбору педагогічно обдарованої молоді, на підготовку науково-педагогічних кадрів для ВНЗ [15: 24-26]. У "Статуті середньої загальноосвітньої школи" (1970 р.) відзначено, що "учням надається можливість навчатися рідною мовою... Крім мови, якою ведеться викладання, учні за бажанням можуть вивчати мову іншого народу СРСР" [15: 34]. У вказаному Статуті також підкреслено провідну роль учителя в навчально-виховному процесі, значущість його морально-ціннісної сфери [15: 36-39].

Перед другою світовою війною у Криму налічувалося 1284 школи, де працювали близько 7,5 тис. учителів, які отримували професійну підготовку, крім Таврійського університету, ще й у педагогічному інституті та педагогічному училищі [10: 146].

У нормативно-правових документах зверталася увага на професійну діяльність вчителя у національних школах. Так, у Постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і подальший розвиток загальноосвітньої школи" (1974 р.) відзначено необхідність "поліпшити викладання російської і рідної мови у національних школах" [15: 22].

Управління системою професійної освіти у 1917-1991 рр. належало до Міністерства освіти Української РСР (у 20-30-ті рр. – УСРР) та відповідних регіональних органів управління освітою. Так, у 1974 році відбулося об'єднання керівництва педагогічними інститутами та педагогічними училищами в системі Міністерства освіти СРСР і союзних республік. Передбачалися заходи щодо поліпшення підготовки вчителів в університетах [15: 23]. Проблема професійної підготовки вчителя знайшла своє відображення у Постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР "Про заходи щодо подальшого удосконалення вищої освіти у країні" (1972 р.), де наголошувалося: на зміцненні педагогічних ВНЗ шляхом ліквідації вчительських інститутів, зростанні мережі педагогічних училищ; зростанні рівня вивчення психолого-педагогічних дисциплін (протягом 80-х рр. XX ст. у зміст вищої педагогічної освіти було введено 22 нових дисципліни психолого-педагогічного циклу); особливому значенні професійної підготовки вчителів російської мови, яка здійснювалася у 95 педагогічних ВНЗ [16: 360-363].

Політика коренізації (20-30-ті рр. XX століття) позитивно вплинула на розвиток етнокультурного компонента у системі освіти для національних меншин, а значить, і на всю полікультурну ситуацію в регіонах України. Проте у передвоєнний період політику коренізації було згорнуто, і професійно-педагогічна підготовка вчителя будувалася на незаперечно інтернаціональних засадах, ускладнених у Кримському регіоні ще й суцільним зросійщенням системи професійної освіти.

Період 60-80-х рр. ХХ століття став періодом зростання ролі і місця російської мови як мови міжнаціонального спілкування для всіх ступенів освіти: від загальноосвітньої школи до ВНЗ, що вплинуло й на специфіку професійної підготовки вчителя на засадах теорії білінгвізму [16: 68]. Соціальними передумовами поширення російської мови як мови викладання та мови вивчення стали: масова евакуація населення до Середньої Азії та Далекого Сходу під час другої світової війни; створення нових енергетичних комплексів у Сибіру, на Далекому Сході із значним запозиченням робочої сили з усіх регіонів СРСР; проголошення російської мови мовою міжнаціонального спілкування [16: 88]. У цей же час було створено концепцію радянської багатомовної школи як "каналу національно-російської двомовності" [16: 92]; таких шкіл у 70-ті рр. ХХ століття в Україні налічувалося близько 500. Станом на 70-ті роки ХХ століття, як підкреслювали радянські офіційні документи, національне питання в СРСР було розв'язане [16: 92].

Головними тенденціями цього періоду, таким чином, будемо вважати такі: нівелювання етнокультурного чинника в розвитку системи професійно-педагогічної освіти на користь формування особистості вчителя як представника "радянського народу"; відсутність належної уваги до рідномовної (титульної та мови національної меншини) професійної підготовки вчителя; репресивний характер освітніх трансформацій, їх залежність від ідеологічного фону в освітній сфері.

III етап визначено у нашому дослідженні як **період модернізації професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів** (кінець ХХ – початок ХХІ століття). У цей період відбувається поєднання інтеграційних та глобалізаційних процесів з процесами регіоналізації в наукових дослідженнях та освітній практиці. Вирішенням цієї суперечності й окреслюється специфіка третього етапу. У цей час спостерігається посилення уваги до рідномовного навчання як засадничого принципу організації навчально-виховного процесу; поглиблення етнокультурного компонента в змісті та характері освіти на різних її рівнях; поширення наукових розробок у галузі етноконфесійної толерантності, етнопедагогічних традицій тощо. Реалізації цих тенденцій сприяє, з одного боку, розвиток інформаційного суспільства в Україні, що полегшує доступ до глобальних джерел інформації, а з іншого – поглиблене вивчення науково-теоретичної та етнопедагогічної спадщини українського народу – наукового доробку Г.С. Сковороди, С.Ф. Русової, В.О. Сухомлинського, В.І. Вернадського та ін.

Крім ратифікації основних міжнародних документів, що регулюють права і свободи людини незалежно від її національної належності, у період кінця ХХ – початку ХХІ століття в Україні було створено законодавчі підстави для розвитку освіти представників національних меншин, насамперед, Закон України "Про національні меншини в Україні", "Про свободу совісті та релігійні організації", Декларація прав національностей України та ін., що покладаються на Конституцію України та Декларацію про державний суверенітет України [17: 171-178; 158-162]. Розвиток професійної педагогічної освіти регулюється, насамперед, Законом України "Про освіту" (1991 р.), де вказано про те, що "освіта в Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями і народами" [17: 168], а всі громадяни мають право на освіту незалежно від раси, національності, світоглядних переконань, ставлення до релігії і т.п. [17: 168].

Серед найбільших етнічних спільнот, які населяють Крим, виділяються, насамперед, греки та кримські татари. Так, у 1991-1995 рр. новогрецьку мову вивчали 808 учнів грецької меншини, а в 2000 р. – вже понад 5 тис. дітей. Професійну підготовку до викладання цієї мови майбутні педагоги отримують у Маріупольському гуманітарному інституті Донецького університету. Щодо кримських татар, що на сьогодні в Криму діють 7 шкіл та 53 класи з кримськотатарською мовою викладання, а педагогічні кадри для таких шкіл готують Сімферопольський університет та Кримський державний індустріально-педагогічний інститут [17: 119-120].

Таким чином, історико-педагогічний аналіз проблеми професійної підготовки вчителя з урахуванням полікультурної специфіки кримського регіону дозволив нам здійснити періодизацію цього процесу і окреслити перспективи подальших досліджень, які полягають у аналізі сучасного стану професійної підготовки майбутнього вчителя до здійснення міжкультурної взаємодії суб'єктів освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Руденко І.П. Співіснування етносів і культур у межах політичної нації // Діалог культур і духовний розвиток людини: Матер. Всеукр. Наук.-практ. конф. – К., 1995. – С. 214-217.
2. Латишева О.В. Відродження освіти та культури кримських татар та етапі становлення незалежності України (1991-2001рр.): Дис. ... канд. істор. наук 07.00.01. – Сімферополь, 2004. – 268 с.
3. Полякова Л.І. Етносоціальні процеси на Півдні України у 60-80-ті рр. ХХст.: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2000. – 232 с.
4. Лях К.С. Німецькомовні колоністи Півдня України в мультинаціональному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – поч. ХХст.): Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. – Запоріжжя, 2005. – 269 арк.
5. Носкова І.А. Кримські болгарини в ХІХ – на початку ХХ ст.: історія та культура: Дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.01. – Одеса, 2003. – 189 арк.
6. Шевцов С.В. Образование как объект историко-философского анализа в контексте интеграции культур: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.05. – Днепропетровск, 2000. – 178 с.
7. Левченко Т.І. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 510 с.
8. Розлуцька Г.М. Зміст шкільних підручників як фактор полікультурного виховання молодших школярів у Закарпатті (1919-1939 рр.): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – Житомир, 2006. – 277 с.
9. Сейко Н.А. Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905-1938 рр.: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – К, 1999. – 167 с.
10. Дюличев В.П. Крым. История в очерках. ХХ век. – Симферополь: Рубин, ЧП Бинькин, 2005. – 344 с.

11. Ушинский К.Д. Проект учительской семинарии // Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения / Под ред. А.И. Пискунова. – В 2 т. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1974. – С. 36-66.
12. Маловідомі джерела української педагогіки (друга половина XIX – XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д. Березівська та ін. – К.: Наук. світ, 2003. – 418 с.
13. Філіпчук Г.Г. Глобалізація і етнокультурні цінності української освіти // Теоретичні та методичні засади розвитку педагогічної освіти: педагогічна майстерність, творчість, технології: Зб. наук. пр. / За заг. ред. Н.Г. Ничкало. – Харків: НТУ "ХП", 2007. – С. 30-37.
14. Чепіга (Зеленкевич) Я.Ф. Вибрані педагогічні твори: Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л.Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків: "ОВС", 2006. – 328 с.
15. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (1961-1986 гг.) / Под ред. Ф.Г. Паначина, М.Н. Колмаковой, З.Н.Равкина. – М.: Педагогика, 1987. – 416 с.
16. Основні документи про школу / Упорядн. Березняк Є.О. – К.: Рад. школа, 1973. – 360 с.
17. Етнічні спільноти України: Довідник / Ін-т етнічних, регіональних та діаспорознавчих. – К.: Фенікс, 2001. – 252 с.

Матеріал надійшов до редакції 25.12. 2007 р.

Якса Н.В. Историко-педагогический анализ поликультурной профессиональной подготовки учителя (на примере Крымского региона).

В статье проанализированы основные исторические тенденции становления и развития профессионального педагогического образования в полиэтнической среде Крымского региона. Представлено систематизацию социально-политических, социокультурных и организационных факторов, определяющих специфику профессиональной подготовки учителя в Крымском регионе.

Yaksa N.V. The Historically-Pedagogical Analysis of the Teacher's Polycultural Professional Preparation (on the example of Crimea region).

In the article the main historical tendencies of professional pedagogical education formation and development in the polyethnic surrounding of the Crimea region are analysed. The systematization of socially-political, socio-cultural and organization factors that define the specific character of teacher's preparation in the Crimea region is presented.